

**Tunnustuksellisuuden ilmeneminen eräässä peruskoulun
uskonnon oppikirjassa**

**Kandidaatintutkielma
Sivi Makkonen
Suomen kieli
Kieli- ja viestintätieteiden laitos,
Jyväskylän yliopisto
2017**

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta – Faculty Humanistis-yhteiskuntatieteellinen tiedekunta	Laitos – Department Kieli- ja viestintätieteiden laitos
Tekijä – Author Sivi Katriina Makkonen	
Työn nimi – Title Tunnustuksellisuuden ilmeneminen eräässä peruskoulun uskonnon oppikirjassa	
Oppiaine – Subject Suomen kieli	Työn laji – Level Kandidaatintutkielma
Aika – Month and year Toukokuu 2017	Sivumäärä – Number of pages 26
<p>Tiivistelmä – Abstract</p> <p>Tarkastelen tässä tutkielmassa tunnustuksellisuuden ilmenemistä peruskoulun yhdeksännen luokan evankelisluterilaisen uskonnon oppikirjassa <i>Eeden Raamattu ja Etiikka</i>. Määrittelen tutkimuksessani tunnustuksellisuuden Kähkösen (1976) ja Pyysiäisen (1982) näkemyksien pohjalta. Tunnustuksellisuuden voidaan katsoa teologisesta näkökulmasta tarkoittavan pyrkimystä vahvistaa lukijan uskonnollista identiteettiä tai pyrkimystä sitouttaa hänet tiettyyn uskontoon. Toisaalta pedagogisesta näkökulmasta tunnustuksellisuus voidaan nähdä uskontokuntasidonnaisuudeksi, jolloin tekstissä painottuvat tietyn uskonnon näkemykset.</p> <p>Tarkastelen kahdesta oppikirjan luvusta, missä määrin erilaisia tunnustuksellisuuden asteita niissä esiintyy ja kuinka tunnustuksellisuus rakentuu. Erittelen myös, millaisissa aiheissa se korostuu. Menetelmiäni ovat sisällönanalyysi ja diskurssianalyysi, joilla pyrin selvittämään oppikirjan tekstien sisältöjä ja sisällön muotoilun tapoja. Aineistoni jakautuu sisällöllisesti teemoihin moraaliset ohjeet, lukijan olettaminen kristityksi ja Raamatunkertomusten ajallisen kontekstin ilmentäminen. Jaan aineiston myös eri kielellisiin kategorioihin, joita ovat väitelauseet, lainaavat väitelauseet ja sanavalinnat. Näillä kielellisillä keinoilla tunnustuksellisuutta joko rakennetaan tai vältetään.</p> <p>Tuloksiani vertailen Maria Heikkiseen, joka on tutkinut tunnustuksellisuutta islaminuskonnon oppikirjoissa (2014). Voi havaita, että samanlaisia piirteitä löytyy aineistostani, mutta tarkastelemani oppikirja ei ole yhtä tunnustuksellinen kuin Heikkisen tutkimat oppikirjat. Suurin osa tutkimani oppikirjan tunnustuksellisuudesta on pedagogista, mikä ei ole ristiriidassa perusopetuslain (454/2003) kanssa toisin kuin teologinen tunnustuksellisuus. Pedagoginen tunnustuksellisuus korostuu Raamatunkertomusten referoinnissa, kun oppikirjateksti painottaa kristinuskoa. Myös arvomaailma kumpuaa kristinuskosta käsin moraalisten ohjeiden yhteydessä. Yksittäiset sanavalinnat luovat rajatapauksia, mutta kontekstin huomioon ottaen teologista tunnustuksellisuutta löytyy tekstistä varsin vähän.</p>	
Asiasanat – Keywords tunnustuksellisuus, sisällönanalyysi, diskurssitutkimus, oppikirja	
Säilytyspaikka – Depository Jyväskylän yliopiston kieli- ja viestintätieteiden laitos	
Muita tietoja – Additional information	

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	1
2 TEOREETTINEN VIITEKEHYS	3
2.1 Diskurssintutkimus	3
2.2 Tunnustuksellisuus.....	4
3 AINEISTO JA METODI	7
3.1 Aineisto	7
3.2 Analyysimenetelmät	7
4 AINEISTON ANALYYSI	10
4.1 Analyysiprosessin kuvaus	10
4.2 Moraaliset ohjeet.....	12
4.3 Lukijan oletaminen kristityksi	15
4.4 Raamatunkertomusten ajallisen kontekstin ilmentäminen	17
5 TULOKSET JA YHTEENVETO.....	19
LÄHTEET	22
Aineistolähteet	23

1 JOHDANTO

Tarkastelen tässä tutkielmassa tunnustuksellisuuden ilmenemistä peruskoulun yhdeksännen luokan evankelisluterilaisen uskonnon oppikirjassa. Näkökulmani painottuu teologiseen tunnustuksellisuuteen, joka voidaan määritellä oppilaiden uskonnollista kehitystä edistäväksi opetuksiksi (Kähkönen 1976: 240). Tarkastelen tunnustuksellisuutta myös siitä näkökulmasta, että se on uskontokuntasidonnaista opetusta (Pyysiäinen: 1982). Aineistoni koostuu kahdesta luvusta Eeden -kirjasarjan yhdeksännestä osasta *Raamattu ja etiikka* vuodelta 2012.

Perusopetuksessa uskonnonopetukseen osallistuminen määräytyy sen mukaan, mihin uskontokuntaan enemmistö oppilaista kuuluu. Vähemmistöuskontoon kuuluvan oppilaan ei ole pakko osallistua valtauskonnon opetukseen ja uskontokuntiin kuulumattomille oppilaille järjestetään elämäntiedon opetusta. (Perusopetuslaki 1998: 13 §.) Teologista tunnustuksellisuutta on hedelmällistä tutkia peruskoulun uskonnon oppikirjasta, sillä uskonnonopetus elää jonkinlaisessa murroksessa. Vuosina 2015–2016 oli vireillä kansalaisaloite, jolla pyrittiin saamaan eduskunnan käsittelyyn lakialoite kaikille yhtenäisestä katsomusaineesta peruskouluun. Lakialoitetta perusteltiin esimerkiksi sillä, että nykyinen uskonnonopetuksen jakoperuste asettaa oppilaat eriarvoiseen asemaan. (Kansalaisaloite 2015.) Lakialoite ei edennyt eduskunnan käsittelyyn, mutta sai huomiota mediassa.

Katsomusaineiden yhdistämisestä yhdeksi oppiaineeksi on kuitenkin keskusteltu eduskunnassa. Vasemmistoliiton kansanedustaja Kari Uotila pohti kyseisessä istunnossa tunnustuksellista uskonnonopetusta monikulttuurisuuden näkökulmasta. Hänen mukaansa maahantulovirta luo taloudellisen haasteen uskonnonopetuksen järjestämiseen, kun suurissa kaupungeissa on useita uskonnollisia ryhmiä, joille opetusta on järjestettävä. Hän ei myöskään nähty uskonnonopetuksen ryhmäjako mielekkäänä, vaan koki sen lokeroivan lapsia. Istunnossa kannatettiin yhteistä maailmankatsomuksellista pohdintaa kouluun. (Täysistunnon pöytäkirja 3.12.2015: 4.) Maahanmuuton onkin todettu lisäävän eri uskonnollisten ryhmien määrää (Kallioniemi 2005: 38).

Monikulttuurisuus on yksi syy, minkä takia uskonnonopetus muuttuu. Maria Heikkinen (2014: 54) on pro gradu -tutkielmassaan tarkastellut teologisen tunnustuksellisuuden ilmenemistä islaminuskon oppikirjoissa. Vähäiset islaminuskon oppikirjat ovat Opetushallituksen laatimia nimenomaan Suomessa asuville muslimeille ja kirjat pyrkivät uskonnollisen kasvatuksen ohella kotouttamaan. (Mts. 10–11.) Uskonnonopetuksessa on jo tapahtunut kehitystä, kun vähemmistöuskonnoille on järjestetty opetusta kouluissa.

Opetuksessa on myös alettu painottaa eri tavalla ajattelevien ymmärtämisen merkitystä. (Mts. 23–24.)

Tutkimuksen mukaan Suomessa käytetyn kahden islaminuskon oppikirjan sisältö on merkittävästi tunnustuksellista eli oppikirjat ohjaavat oppilaita islaminuskon harjoittamiseen. Tämä on ristiriidassa silloisen opetussuunnitelman (2006: 24–27) kanssa, jonka mukaan muiden uskontojen opetuksen tavoite on uskonnollinen ja katsomuksellinen yleissivistys eikä oppilaan sitouttaminen uskontoon. Heikkinen (2014: 47, 54) jakaa tutkimustuloksensa kolmeen kielelliseen tunnustuksellisuuden kategoriaan: yksikön ensimmäisen persoonan käyttö muslimeista puhuttaessa, uskonnollisten asioiden ilmaiseminen väitelauseilla ja oikeaoppisen elämän ohjeistaminen islamin näkökulmasta. Molemmista kirjoista kaikkien kategorioiden viittauksia löytyy paljon. Tulen vertailemaan omia havaintojani Heikkisen tuloksiin, vaikka ne eivät ohjaakaan analyysiäni.

Myöskään evankelisluterilaisen uskonnon opetussuunnitelman perusteet eivät enää mainitse tunnustuksellista opetusta. Itse asiassa opetussuunnitelmassa sanotaan, että ”oppilaita ohjataan kriittiseen ajatteluun sekä tarkastelemaan uskontoja ja katsomuksia eri näkökulmista” ja opetuksen tehtäväksi määritellään uskonnollisen ja katsomuksellisen yleissivistyksen tarjoaminen. (POPS 2014: 134.) Heikkisen (2014: 14) mukaan oppikirjat ohjaavat oppilaiden ajattelua. Hänen (2014: 61) mielestään nykyisen uskonnonopetuksen ongelma on se, että uskonnot pidetään toisistaan erillään eikä uskontodialogia pääse syntymään. On siis tärkeää tutkia, onko myös evankelisluterilaisen uskonnon oppikirjoissa tunnustuksellisia elementtejä, ja kuinka hyvin evankelisluterilaisen uskonnon oppimateriaalit vastaavat monikulttuuristuvaa yhteiskuntaa. Tutkimukseni aihe on siis monella tapaa ajankohtainen ja yhteiskunnallisen keskustelun kannalta relevantti. Oppikirjojen tunnustuksellisuutta on myös tutkittu Suomessa varsin vähän.

Tutkimuksessani pyrin saamaan vastauksia tutkimuskysymyksiini, jotka ovat seuraavat:

Missä määrin ja millaista tunnustuksellisuutta oppikirjassa ilmenee?

Millaisin ilmauksin tunnustuksellisuutta rakennetaan tai sitä vältetään?

Millaisissa aiheissa tunnustuksellisuus korostuu?

2 TEOREETTINEN VIITEKEHYS

2.1 Diskurssintutkimus

Tutkielmani teoreettinen viitekehys on diskurssintutkimus, joka tarkastelee tilanteista kielenkäyttöä. Kieli samaan aikaan heijastaa ja rakentaa sen käyttökontekstia (Gee 2005: 97). Geen (2005: Introduction) mukaan kielellä on kaksi perimmäistä käyttötarkoitusta: sosiaalisten toimien ja sosiaalisten identiteettien tukeminen sekä ihmisten kulttuuristen, sosiaalisten ja institutionaalisten kytkösten tukeminen. Kieli aina heijastaa tilannetta, jolloin kieli ja konteksti tekevät molemmat toisistaan merkityksellisen (mts. 113). Diskurssianalyttisestä näkökulmasta tarkasteltuna ihminen aina kieltä käyttäessään uusintaa tai muuntaa sitä kulttuurin virtaa, jonka tarjoamalla välineillä kunakin aikakautena tehdään ymmärrettäväksi ilmiöitä (Suoninen 1999: 19).

Kielenkäyttäjillä on usein käsitys siitä, millainen ilmaisu jostakin tietystä asiasta on sopiva juuri siinä tilanteessa. Käytämme kieltä tullaksemme tunnistetuiksi omaksutussamme tietystä identiteetissä tai roolissa, joka rakentuu nykyhetkessä. (Gee 2005: 97, 99.) Omassa aineistossani kielenkäyttäjiä ovat oppikirjan kirjoittajat. Heidän kielenkäytön kontekstinsa on uskonnonopetus ja tutkimani oppikirja. Kuten olen aiemmin maininnut, perusopetuslaki (454/2003) ei viittaa nykyisin tunnustukselliseen uskonnonopetukseen, vaan laissa vaaditaan oikeutta oman uskonnon opetukseen. Vuoden 1998 perusopetuslaissa (13§) taas puhuttiin oman tunnustuksen mukaisesta uskonnonopetuksesta. Siispä tutkittavan oppikirjan kielenkäytön tulisi olla kontekstissaan teologisesti tunnustuksetonta, koska oppikirjan funktio on tiedon välittäminen ja samalla oppilaan oman ajattelun kehittäminen.

Gee (2005: 97) kuvaa merkityksen sijoittumista käyttökontekstissa ”mitä kuuluu” – ”hyvää” -dialogin kautta. Keskustelun konteksti on toimiston käytävä ja osapuolet toimiston työntekijät. Kohtaaminen on lyhyt ja tavanomainen, jolloin ”mitä kuuluu” ja ”hyvää” ovat ikään kuin oikeat asiat sanoa kyseisessä tilanteessa. Voi siis ajatella, että meillä rakentuu sosiaalisessa kanssakäymisessä normeja, jotka määrittävät sitä, millaisia asioita voi ja kuuluu sanoa missäkin tilanteessa. Esimerkiksi juuri oppikirjassa voi referoida tieteellistä tekstiä tai asiantuntijan lausuntoa, mutta ei kertoa omia mielipiteitä asiasta.

Diskurssianalyysin perusyksikkö on diskurssi. Diskurssilla voidaan tarkoittaa kiteytyynyttä ajattelutapojen, käsitysten ja olettamusten kokonaisuutta, jota ylläpidetään erilaisten sosiaalisten instituutioiden avulla (Pesonen 1997: 135). Diskurssi voidaan määritellä myös eheäksi merkityssuhteiden kokonaisuudeksi tai merkitysulottuvuudeksi, joka rakentaa todellisuutta tietyllä tavalla. Tekstin tuottaja valitsee tekstin aiheet, näkökulman ja muodot.

Valintojen perusteella syntyy tekstejä, jotka ovat yhteydessä toisiin teksteihin niin, että joissakin teksteissä on tehty samanlaisia valintoja, tai samaa tarkoitetta on kuvattu eri ilmauksilla. Näistä teksteistä muodostuu diskurssi, johon kuuluvat kaikki samaa kielenulkoista tarkoitetta käsittelevät tai samaa aihetta sivuavat tekstit. (Heikkinen 1999: 53.)

Diskurssit puolestaan koskevat tiettyä aihepiiriä ja saman ilmauksen taustoista voi löytyä useita erilaisia diskursseja (Suoninen 1999: 21–23). Diskurssit rakentuvat erilaisissa sosiaalisissa käytänteissä eli niiden muotoutuminen on aina kontekstuaalista toimintaa (Pesonen 1997: 142). Sanoilla on tilanteittain vaihtelevia merkityksiä (Gee 2005: 95) ja sosiaalisesti ja kulttuurisesti ymmärrettyjä merkityksiä havaitaan sanavalintojen ja ilmaisutapojen tasolla. Omassa tutkielmassani voin siis tarkastella ilmaisujen arvottavuutta tai tekstistä välittyvää asennoitumista sana- ja virketasolla. Diskurssianalyysi perustuukin puheen tai tekstin yksityiskohtiin, jotka ovat tilanteen ja analyysin kannalta relevantteja (Gee 2005: 106). On kuitenkin huomattava, että kielenkäyttäjät voi viitata tai tukeutua kulttuuriin diskursseihin ja niiden merkitysulottuvuuksiin, mutta ne eivät automaattisesti määrää sitä, mitä merkityksiä keskusteluun milloinkin nostetaan (Suoninen 1999: 27).

Omassa työssäni hyödynnän tätä ajattelutapaa yhdistämällä ilmauksia erilaisiin diskursseihin. Esimerkiksi lause ”Jumala loi maailman” perustuu luomisoppiin ja ilmentää uskonnollista diskurssia. Uskonnon oppikirjan eettisessä pohdinnassa voisi olla lause ”Eutanasia on väärin”, mikä perusteluista riippuen voi ilmentää erilaisia diskursseja. ”Eutanasia on väärin, koska Jumala antoi ihmiselle elämän” tuo esiin uskonnollista diskurssia. ”Eutanasia on väärin, koska se on ristiriidassa lääkärinvalan kanssa” tuo puolestaan esiin lääkärin työn eettistä diskurssia jne.

2.2 Tunnustuksellisuus

Tunnustuksellinen uskonnonopetus on lähtöisin ajalta ennen 1870-lukua, jolloin oppikoululaitos oli hallinnollisesti sidoksissa luterilaiseen kirkkoon. Oppiaines oli täten sidoksissa kirkon tunnustukseen ja kirkko valvoi uskonnonopetuksen tunnustuksen luonnetta. (Pyysiäinen 1982: 56–57.) Teologi Esko Kähkösen (1976: 187) mukaan Piispa Erkki Kansanaho pyrki 60-luvulla määrittelemään tunnustuksellisuutta. Tunnustuksellisuuden on katsottu merkitsevän oikeaoppisuutta, uskonelämään johdattamista ja uskon tunnustamista. Piispan mielestä tunnustuksellisen opetuksen tarjoaminen on kirkon tehtävä ja kulttuurinen uskonnonopetus kuuluu koululle (mts. 188). Evankelisluterilaisen uskonnonopetuksen tunnustuksellisuutta tutkinut Markku Pyysiäinen (1982: 13) nojaa määritelmässä omiin

näkemyksiinsä sekä asiasta käytyyn julkiseen keskusteluun. Hän (1982: 67) samaistaa tunnustuksellisen uskonnonopetuksen termiin uskontokuntasidonnainen uskonnonopetus. Nykypäivänä tunnustuksellisuuden voikin ajatella tarkoittavan oman uskonnon yleissivistävää opetusta, jota annetaan oppilaalle siis sen perusteella, mihin uskontokuntaan hän kuuluu. Oman uskonnon opetus ei ole uskonnon harjoittamista, joka tarkoittaa esimerkiksi uskonnollisten rituaalien suorittamista. (Kallioniemi 2005: 20–21; Mitchell 2005: 89.) Kähkösen ja Pyysiäisen näkemyksissä on siis selvä ero, mutta hyödynnän itse tutkimuksessani molempia tunnustuksellisuuden määritelmiä.

Kähkönen jakaa väitöskirjassaan tunnustuksellisuuden kolmeen kategoriaan, joita ovat juridinen, pedagoginen ja teologinen. Juridinen tunnustuksellisuus tarkoittaa sekä enemmistön että vähemmistön uskonnonvapauden toteuttamisen tapaa. Käytännössä tämä näkyy opetuksen järjestämisen tapana eli siinä, mikä instituutio järjestää minkäkin uskonnon opetusta. (Kähkönen 1976: 238–239.) Juridinen tunnustuksellisuus muodostui siitä, että vuonna 1923 opettajalta vaadittiin kuulumista oppilaiden enemmistön mukaiseen uskontokuntaan (Pyysiäinen 1982: 59). Pedagogisella tunnustuksellisuudella tarkoitetaan puolestaan sitä, että oppilaalle opetetaan hänen uskontonsa mukaista uskontoa, mutta opetus painottuu oppilaiden uskonnolliseen ja henkiseen kypsymiseen ja maailmankatsomukselliseen pohdintaan (Kähkönen 1976: 241). Pedagoginen tunnustuksellisuus syntyi, kun oppiaines liitettiin opetussuunnitelmassa läheisesti oppilaiden ja opettajan uskontokunnan tunnustukseen (Pyysiäinen 1982: 60). Teologinen tunnustuksellisuus ilmenee pyrkimyksenä edistää oppilaan uskonnollista kehitystä kohti vanhempiensa uskontokuntaa. Tällöin myös opetusaines on mahdollisesti oppilaiden uskonnollista kehitystä edistävä tekijä. (Kähkönen 1976: 240.)

Teologia itsessään tarkoittaa uskonnon ideologisen sisällön systemaattista ja koottua ilmaisemista (Holm 2005: 146). Tunnustuksellinen luterilaisen uskonnon opetus on Raamatunkertomusten pohjalta tapahtuvaa oppilaiden uskonnollisten ja siveellisten kysymysten käsittelemistä (Kähkönen 1976: 185). Teologista tunnustuksellisuutta on tulkittu suvaitsemattomaksi oikeaoppisuudeksi vuosien 1944–1970 koulunuudistuksen aikana käydyssä julkisessa keskustelussa. Sen ominaispiirteitä kristinuskon osalta ovat Raamattuun tukeutuminen, jolla pidetään kiinni uskon perusteista, yhteys seurakuntaan ja evankeliumin ytimen korostaminen. (Mts. 239.) Teologinen tunnustuksellisuus oli määritelty lakiin 1920-luvulla (Pyysiäinen 1982: 60).

Tunnustuksellisuus on herättänyt kysymyksen uskonnonopetuksen tehtävästä. Asiaa on tarkasteltu kirkon näkökulmasta, jolloin uskonnonopetuksen tehtävänä on pidetty esimerkiksi oppilaan uskonnollisen elämän edistämistä ja kristilliseen uskoon kasvattamista. Koulun

tehtävänä on kuitenkin pidetty kulttuurista kasvatusta, mutta opetuksen on nähty välttämättömäksi lähteä oppilaiden omasta ympäristöstä eli kristinuskosta käsin. Näkemystä on kuitenkin kritisoitu ja julkisessa keskustelussa on esitetty myös väite, ettei uskonnollinen kasvatusta voi olla koulun tehtävä, vaan sen tulee kuulua kirkolle. Uskononopetusta on tarkasteltu myöhemmin opettajan näkökulmasta ja todettu, että opettajan tehtävä on olla opetussuunnitelmaan nojaava asiantuntija, ei lähetystyöntekijä. (Pyysiäinen 1982: 13–15.)

Suomen koulunuudistuksen aikaan 1944–1970 on argumentoitu, että tunnustuksellisuus on uskononopetukselle jopa välttämätöntä. Ilman tunnustuksellisuutta opetus olisi pelkkää kulttuurifilosofista tarkastelua, joka ei vastaa uskon kaipuuseen. (Kähkönen 1976: 184.) Tätä ei kuitenkaan nykypäivänä voi pitää relevanttina argumenttina, kun jo opetussuunnitelmassa (POPS Uskonto 2006: 4) korostetaan opetuksen yleissivistävää tarkoitusta eikä kouluilla nähdä olevan ideologisen kasvatuksen roolia, vaan oppilaita pyritään kasvattamaan itsenäiseen ajatteluun. Jo 60-luvulla käydyssä julkisessa keskustelussa nostettiin esiin näkemys, jonka mukaan lapsista tulisi kasvattaa itsenäisiä yksilöitä eikä yhteen uskuntoon tähtäävä opetus kuulu valtion ylläpitämälle koulujärjestelmälle (Kähkönen 1976: 185).

Teologisen ja pedagogisen tunnustuksellisuuden näkökulmasta oppimateriaaleilla ja opetettavilla sisällöillä voi olla kolme erilaista muodostumisen vaihtoehtoa. Opetettava sisältö voi perustua täysin tietyn uskontokunnan tunnustukseen tai nousta tietyn uskonnon tunnustuksesta sisältäen myös muiden uskontojen piirteitä. On myös mahdollista, etteivät sisällöt perustu lainkaan minkään uskonnollisen yhteisön tunnustukseen, vaan tarkastelevat uskontojen sisältöjä ulkoapäin. (Pyysiäinen 1982: 78.) Koska uskononopetuksen pyrkimys ei ole oman uskonnon tunnustukseen kasvattaminen, vaan yleissivistävä koulutus (Perusopetuslaki 2003: 13§), olisi johdonmukaista, että oppimateriaalit noudattaisivat samaa linjaa. Pyrin tässä tutkielmassa selvittämään, millä tavoin evankelisluterilaisen uskonnon oppikirja ilmentää teologista tunnustuksellisuutta suhteessa pedagogiseen ja juridiseen tunnustuksellisuuteen. Koska tutkimukseni on laadullinen, aineistoa korostava tutkimus (Tuomi & Sarajärvi 2009: 20–21), minulla ei ole ennako-oletuksia tunnustuksellisista kielenpiirteistä. Nojaan kuitenkin vertaukseen siitä, että tunnustuksellisuus voi olla uskontokuntasidonnaista opetusta tai hengellistä ja uskontoa harjoittavaa kasvatusta.

3 AINEISTO JA METODI

3.1 Aineisto

Valitsin tutkimukseeni oppikirjan sarjasta *Eeden*, sillä alustavan tarkastelun perusteella se vaikutti tunnustuksellisuuden kannalta mielekkäältä tutkimuskohteelta. Tarkastelemani oppikirja *Eeden 9 Raamattu ja etiikka* on Editan kustantama evankelisluterilaisen uskonnon oppikirja peruskoulun yhdeksäsluokkalaiselle. Samaan sarjaan kuuluvat oppikirjat *Eeden 7 Maailmanuskonnot* ja *Eeden 8 Kirkkohistoria ja kirkkotieto*. Käyttämäni painos on vuodelta 2012 ja se noudattaa vuoden 2004 opetussuunnitelmaa. Kirja on jaettu kahteen osioon ”Raamattu” ja ”Etiikka”, joita molempia käsitellään noin kymmenen luvun verran. Raamattu-osiossa perehdytään Raamatun sanomaan kertomusten kautta ja Etiikka-osiossa hyvän elämän perusteita käsitellään kultaisen säännön ja kymmenen käskyn avulla. Oppikirjassa käsitellään vuorovaikutukseen liittyviä kysymyksiä, kuten perhesuhteita, työtä, lepoa, väkivaltaa, seksuaalisuutta ja totuuden puhumista. (*Eeden 9 2012: Lukijalle.*)

Oppikirjan prototyypin luku rakentuu leipätekstiosioista, kuvista ja kuvateksteistä sekä vihreälle pohjalle painetuista tietolaatikoista. Jokaisen luvun lopussa on myös tehtäviä tai kysymyksiä oppilaalle. Lukujen leipäteksti on jaettu alaotsikoilla lyhyisiin kokonaisuuksiin, jotka käsittelevät yhtä asiaa, esimerkiksi ”Syntiinlankeemus” tai ”Vedenpaisumus”. Rajaani aineistostani pois kuvat, kuvatestit, tietolaatikat ja tehtävät tutkimuksen suppeuden vuoksi. Koen myös mielekkääksi tarkastella pidempiä tekstiosioita voidakseni vastata tutkimuskysymyksiini. Tutkimukseni aineisto koostuu luvuista Hyvän elämän eväät osiosta Raamattu ja Jokaisen oikeus lepoon osiosta Etiikka. Molemmissa luvuissa leipätekstiä on neljän sivun verran ja ne ovat koko kirjan pisimmät luvut. Olen valinnut aineistooni luvut molemmista osioista voidakseni vertailla niiden sisältöjä.

3.2 Analyysimenetelmät

Tutkimukseni tarkoitus on tarkastella, millaisia tunnustuksellisuuden piirteitä aineistostani löytyy. Menetelmiäni oppikirjan tarkastelussa ovat Heikkisen tavoin laadullinen sisällönanalyysi, jolla hän pyrkii ymmärtämään tutkimuskohdettaan, oppikirjoja. Teoreettisena viitekehystenään hän käyttää diskurssintutkimusta, jolla pyrkii hahmottamaan ja erittelemään aineistosta eri merkityksellistämisen tapoja. (Heikkinen 2014: 12–13.) Sisällönanalyysi tarkastelee sosiaalisia ilmiöitä, jotka ovat sekä luotu teksteissä, että rakentuvat niistä. Analyysin lähtökohtana on sisällön ymmärtäminen sen rakenteen kautta. Sisällönanalyysillä tekstiä tarkastellaan sen kontekstissa ja sillä pyritään myös selvittämään tekstin merkitystä sekä

kuvailemaan, kuinka näihin johtopäätöksiin on tultu (Krippendorf 2013: xii, 5). Oman aineistoni konteksti on oppikirja, jolloin konteksti sisältää myös tekstin käyttötarkoituksen. Aineistoni tekstit esiintyvät teoksessa, jonka on tarkoitus välittää yleissivistävää tietoa uskonnosta peruskoulun yhdeksäsluokkalaisille. Uskonnonopetuksella voi ajatella olevan myös eettisen kasvatuksen vastuu, jonka tulisi kuitenkin olla linjassa perusopetuslain kanssa.

Sisällönanalyysillä pyritään tekemään toistettavia ja päteviä päätelmiä tekstistä sen käyttökontekstissa. Sisällönanalyysillä kasvatetaan ymmärrystä tietystä ilmiöstä ja tuloksia voidaan yleistää, mikäli ne ovat luotettavia ja toistettavia. Tällöin jatkotutkimus tekee samoja havaintoja. (Krippendorf 2013: 24.) Sisällön analysoijat ovat asiantuntijoita, jotka tekevät objektiivista selvitystä siitä, mitä jollain viestillä on yritetty ilmaista ja mitä se oikeasti sisältää (mts. 3). Analyysissä on tärkeää, että tekstistä tehdyt havainnot ovat perusteltavissa ja tutkimuskysymyksiin on voitava vastata tekstistä tehtyjen päätelmien avulla (mts. 24, 37). Sisällönanalyysi ei itsessään ota kantaa siihen, onko havainnoinnin kohde varsinaista tekstiä vai jotain muuta merkityksiä tuottavaa toimintaa (mts. 25). Tässä tutkimuksessani tarkastelun kohteena on kuitenkin leipäteksti ja sen tuottamat merkitykset.

Sisällönanalyysi voi olla aineistolähtöistä, teoriasidonnaista tai teorialähtöistä. Aineistolähtöisessä analyysissä tutkimuksen tarkoitus ja tehtävänasettelu ohjaavat analyysiä. Teoriasidonnaisessa/-ohjaavassa analyysissä aikaisempi tieto ohjaa ja auttaa analyysiä. Teorialähtöinen analyysi nojaa johonkin tiettyyn teoriaan, joka sitten ohjaa tutkittavan ilmiön määrittelyä. (Tuomi & Sarajärvi 2009: 95–97.) Sisällönanalyysin prosessi on kaikissa tapauksissa samankaltainen. On päätettävä, mitä aineistosta etsitään, oli se sitten mitä tahansa tutkimuskysymykseen liittyvää tai johonkin teoriaan pohjaavaa tietoa. Sitten aineistosta kerätään olennaiset asiat, jotka teemoitellaan ja tyypitellään erilaisiksi ryhmiksi. Aiheita jaetaan niiden merkitysten tai esiintymismäärän mukaan. (Mts. 92–93.) Oma tutkimukseni on teoriasidonnainen sisällönanalyysi, sillä poimin havaintoni aineistolähtöisesti nojautuen Kähkösen (1976) ja Pyysiäisen (1982) tunnustuksellisuuden teorioihin. Teoriasidonnainen analyysi toimii aineiston ehdoilla, mutta aineisto liitetään teoreettisiin käsitteisiin (Tuomi & Sarajärvi 2009: 117), tässä tapauksessa tunnustuksellisuuteen.

Diskurssianalyysin keskiössä puolestaan on kielen ”juju”, sen käyttötarkoitus tietyyssä tilanteessa, ja siihen liittyvät semioottiset järjestelmät (Gee 1999: 104). Diskurssianalyysin lähtökohta on havainto kielen sosiaalista todellisuutta konstruoivasta luonteesta. Diskurssianalyttisestä näkökulmasta asian olemus on siinä, miten siitä puhutaan, ja näin ollen riippuu siitä diskurssista, jonka kautta siitä puhutaan. (Pesonen 1997: 139). Diskurssianalyysissä painotetaan tekstin ja sosiaalisen todellisuuden suhdetta eli sitä, mitä ja

miten teksti kertoo ympäröivästä maailmasta (mts. 141). Kun sisällönanalyysin näkökulmasta tarkastelen, mitä oppikirja kertoo, diskurssianalyysin näkökulmasta tarkastelen, miten oppikirja asian kertoo ja miten tunnustuksellisuutta rakennetaan kielellisesti. Tavoitteenani on myös etsiä syitä tietyille kielellisille valinnoille, joita jaan teologisesti tunnustuksellisiin, uskontokuntasidonnaisiin ja tunnustuksettomiin.

Analyysi alkaa aineiston systemaattisesta lukemisesta tutkimuskysymysteni pohjalta. Aineiston analyysi etenee tässä tutkimuksessa virkkeittäin. Poimin aineistosta virkkeitä, joiden sisällössä ilmenee jotakin tunnustuksellista ja jätän aineiston muut osat tarkemman analyysin ulkopuolelle tutkielman suppeuden vuoksi. Analysoidessani aineistoani nojaan Kähkösen (1976) teologisen tunnustuksellisuuden määritelmään ja Pyysiäisen (1982) pedagogisen ja juridisen tunnustuksellisuuden määritelmiin. Seuraavaksi lähdän teemoittelemaan aineistoa, kuten sisällönanalyysiin kuuluu (Tuomi & Sarajärvi 2009: 92). Analyysiyksikköni on tunnustuksellisuuteen viittaava virke. Luokittelen poimimani virkkeet teologista tunnustuksellisuutta ilmentäviin, opetettavaan uskontoon sidoksissa oleviin ja täysin tunnustuksettomiin.

Teemoittelussa aineisto ryhmitellään erilaisten aihepiirien mukaan, minkä jälkeen tyypittelyssä etsitään teemojen sisältä yhteisiä ominaisuuksia (Tuomi & Sarajärvi 2009: 93). Tässä tapauksessa etsin eri aihepiirien kategorioiden tapauksia yhdistäviä kielellisiä ominaisuuksia. Tällä tavoin järjestetystä aineistosta pyrin tekemään johtopäätöksiä sekä sen sisällöstä, että sisällön tuottamisen tavoista. Sisällönanalyysiä voidaan myös jatkaa kvantifioimalla aineisto esimerkiksi laskemalla, kuinka monta kertaa sama asia ilmenee aineistossa (Tuomi & Sarajärvi 2009: 120). Omassa analyysissäni lasken, moniko analysoimistani virkkeistä kuuluu mihinkin tunnustuksellisuuden asteisiin.

4 AINEISTON ANALYYSI

4.1 Analyysiprosessin kuvaus

Tarkastelen tarkemmin aineistostani virkkeitä, jotka referoivat pyhiä tekstejä, koska juuri niissä tunnustuksellisuus erityisesti näyttäytyy. Analyysi etenee virkkeittäin ja jokaisesta virkkeestä katson, viittaako se jotenkin tunnustuksellisuuteen ottaen kuitenkin huomioon myös ympäröivän tekstin ja sen tuottamat merkitykset. Analyysin ulkopuolelle jäävät virkkeet, jotka katson automaattisesti tunnustuksettomiksi. Tutkimukseni kannalta niiden tarkastelu ei ole mielekästä, sillä suppeassa tutkimuksessa on kiinnostavampaa tarkastella tunnustuksellisuuden esiintymistä. Olen kuitenkin poiminut tarkempaan analyysiin myös sellaisia virkkeitä, jotka ovat teologisesti tunnustuksettomia. Niistä voin tarkastella, kuinka juuri teologista tunnustuksellisuutta vältetään.

Aineistoni jakautuu sisällöllisesti kolmeen kategoriaan, jotka ovat moraaliset ohjeet, lukijan olettaminen kristityksi ja Raamatunkertomusten ajallisen kontekstin ilmentäminen. Jako on tehty käyttäen sisällönanalyysiä. Virkkeet on siis jaettu erilaisiin sisältökategorioihin ja eri sisällöllisiin teemoihin kuuluvat virkkeet on jaettu eri tunnustuksellisuuden asteisiin. Teemojen sisällä olen puolestaan jakanut tyypillisesti virkkeet kategorioihin väitelauseet, lainaavat väitelauseet ja sanavalinnat. Jako on tehty diskurssianalyysin avulla. Sisällönanalyttiset kategoriat perustuvat siis sisällön teemoihin, kun taas diskurssianalyttiset tyypittelyt perustuvat kielellisiin valintoihin teemojen sisällä. Teemoittelua ja kategorisointia havainnollistetaan kuviossa 1. Tämä jaottelu ohjaa itse analyysiä.

Kuvio 1. Aineiston teemoittelu ja kategorisointi analyysissä.

Kokonaisuutena analysoimani oppikirjan luvut eivät ole vahvasti teologisesti tunnustuksellisia, mutta olen poiminut tutkimukseeni myös pedagogisen tunnustuksellisuuden kannalta kiinnostavia virkkeitä. Luku 5 Hyvän elämän eväät koostuu pääasiassa Raamatunkertomusten referoinnista, joka tapahtuu käyttäen imperfektiä. Tekstissä tuodaan ilmi, että siinä lainataan Raamattua, mitä en pidä teologisesti tunnustuksellisena Kähkösen (1976) teorian mukaan. Luvun 16 Jokaisen oikeus lepoon ensimmäinen kappale koostuu pelkistä lukijaa herättelevistä kysymyksistä. Muutoin tämäkin luku enimmäkseen referoi Raamatunkertomuksia samoin kuin luku 5. Luvussa yksi alaotsikko siirtää lepopäivän aiheen nykypäivään ja asiaan viitataan uskonnon kautta vain läpinäkyvästi. Pyysiäisen (1982) määritelmän mukaan luvut ovat todella tunnustuksellisia, sillä ne painottavat kristinuskoa. Kähkösen (1976) määrittelemää teologista tunnustuksellisuutta aineistosta löytyy huomattavasti vähemmän. Kuitenkin kristinuskoon sitouttamisen ja ohjaamisen elementtejä on.

Moraaliset ohjeet painottuvat selkeästi Raamattu-osiosta tarkastelemaani lukuun Hyvän elämän eväät. Myös Raamatunkertomusten ajallinen konteksti ilmenee enimmäkseen tässä luvussa, mikä on ymmärrettävää, sillä toinen analysoimani luku on osiosta Etiikka. Moraalisten ohjeiden vähyys luvussa Jokaisen oikeus lepoon on yllättävää, sillä luku kertoo suoraan yhdestä kymmenestä käskystä. Ilmauksia, jotka olettavat lukijan olevan kristitty, löytyy tasaisesti kummastakin luvusta.

Taulukossa 1 esittelen tunnustuksellisuuden määrää aineistossani. Tarkastelemani virkkeet mukaan laskien virkkeitä on luvuissa yhteensä 108. Tunnustuksellisuuteen viittaavia virkkeitä on 16, joista jokainen jakautuu sisältönsä puolesta joko kategoriaan teologisesti tunnustuksellinen, uskontokuntasidonnainen tai tunnustukseton. Uskontokuntasidonnaisia virkkeitä on selkeästi eniten ja teologisesti tunnustuksellisia ilmauksia vain kaksi. Täysin tunnustuksettomia virkkeitä aineistostani löytyy vain yksi. On huomattava, etten ole tarkastellut tutkimuksessani virkkeitä, jotka ovat automaattisesti selkeästi tunnustuksettomia. Perustelen havaintojani alaluvuissa.

Teologisesti tunnustuksellinen	Uskontokuntasidonnainen	Tunnustukseton
2	13	1

Taulukko 1. Tunnustuksellisuuteen viittaavien virkkeiden jakautuminen eri tunnustuksellisuuden tyypeihin.

4.2 Moraaliset ohjeet

Sosiaalinen status ja valta-aseman hierarkkisuus vaikuttavat siihen, kuinka informaatiota otetaan vastaan. Korkeammassa asemassa olevan ei ajatella tarvitsevan perustella näkemyksiään yhtä paljon kuin alemmassa asemassa olevan. (Suoninen 1999: 30.) On selvää, että oppikirjan kirjoittajalla on valtaa suhteessa oppikirjan prototyypiseen lukijaan eli oppilaaseen. Nähdään, että oppikirjan kirjoittajalla on oikeus kertoa totuuksia, joihin ei oikeastaan edes vaadita perustelua, sillä niiden uskotaan pohjautuvan tieteelliseen tietoon. Koulun kontekstissa oletetaan, että oppilas ei kyseenalaista lukemaansa. Esimerkiksi Olkinuoran, Mikkilän ja Laaksosen (1995: 95) oppikirjatutkimuksessa havaittiin, että yli puolet oppilaista pitävät oppikirjaa luotettavana tiedonlähteenä. Tällöin moraalisesti värityneillä ilmauksilla voi olla suoraan vaikutusta oppilaan ajatteluun.

Kuten olen aikaisemmin todennut, tunnustuksellisuus voi ulottua myös oppimateriaaleihin (Pyysiäinen 1982: 78). Moraalisesti ohjailevat ilmaukset voivat siis uskonnon oppikirjassa ilmentää myös teologista tunnustuksellisuutta. Oppikirjasta ei täten odottaisi löytyvän argumentoivaa tekstiä. Argumentaatioissa pyritään yleensä oman näkemyksen puolustamiseen ja vahvistamiseen. (Jokinen 1999: 127). Oppikirjan levittäessä neutraalia informaatiota, minkäänlaista asemoitumista ei odottaisi löytyvän.

Luvusta 5 Hyvän elämän eväät osiosta Raamattu löytyy moraalisesti ohjailevia ilmauksia paljon. Ne on usein kytketty Raamatunkertomuksiin, mutta niiden sisällöt ilmaistaan ikään kuin totena, kun aktiivinen väitteen ehdollistaminen puuttuu. Lukijaan vedotaan kertomusten kautta poimimalla niistä sisältöjä, joita halutaan korostaa sellaisina, joita tulisi omassa elämässä kenties noudattaa (1–3). Lukijaa myös epäsuorasti uhkaillaan rangaistuksella (4).

- 1) Vanhan testamentin profeetat muistuttavat, että Jumalan tahtoa on noudatettava kaikkina aikoina. (s. 27)
- 2) Kuninkaat sen paremmin kuin heidän alamaisensakaan eivät aina olleet uskollisia Jumalalle eivätkä noudattaneet hänen tahtoaan. Tällöin profeettojen epäkiitollisena tehtävänä oli kehottaa heitä palaamaan oikealle tielle. (s. 27–28)
- 3) Runo- ja viisaukirjallisuuden ihanteena on usein oikeutta rakastava ja lakia kunnioittava ihminen. [--] Tyhmä puolestaan puhuu joutavia ja toimii hosuen ja harkitsematta. Hän juoksee rahan, nautinnon tai vallan perässä ymmärtämättä, mikä elämässä on tärkeintä. (s. 29)
- 4) Runo- ja viisaukirjallisuudessa esiintyy usein ajatus, että Jumala palkitsee hyvän hyvällä ja pahan pahalla jo tässä elämässä. (s. 30)

Epäsuora ohjeiden antaminen, neuvominen ja hyvyyden korostaminen nousevat esimerkeissä esiin kielellisten keinojen kautta. Esimerkistä 1 jää epäselväksi, referoidaanko siinä Raamattua. Se nimittäin esiintyy luvun aloituskappaleessa, joka johdattelee Raamatunkertomuksiin asiatyylisesti ilman muita uskonnollisia viittauksia. Vaikka itse profeettoihin viitataan sanomalla *Vanhan testamentin profeetat muistuttavat*, profeettojen muistutus tuodaan nykypäivään lukijalle sanomalla *Jumalan tahtoa on noudatettava*. Verbin nominaalimuodolla *on noudatettava* jätetään kokonaan pimentoon, kenelle muistutus on suunnattu. Tästä tulee vaikutelma, että kehotus koskisi kaikkia, myös lukijaa.

Myös esimerkissä 3 asiatyylisen referoinnin jälkeen *tyhmästä* puhutaan kuin ajatusta voisi soveltaa nykypäivään. Väitelauseella esitetään argumentti, että tiettyjen asioiden havittelu on tyhmää. Esimerkeissä 2 ja 3 puhutaan teoista myös hyvin asenteellisesti: runo- ja viisaukirjallisuuden ihanteiden vastaisesti toimiva ihminen on *tyhmä* ja Jumalan tahdon noudattaminen on *oikea tie*. Sanavalinnoilla ja indikatiivin käytöllä luodaan siis asenteellista tekstiä, joka esitetään faktana. On kuitenkin huomattava, että itse esimerkkien sisältö poimitaan Raamatusta. Esimerkki 2 esiintyy kappaleessa, joka alkaa lauseella *Kymmenen käskyn antamisen jälkeen Raamatussa kuvataan israelilaisten saapumista Kanaaninmaahan ja elämää siellä*. Mielenkiintoista olisikin tietää, kuinka Raamatusta lainatut asiat on ilmaistu lähtötekstissä. Jos asenteelliset ilmaukset ovat suoraa lainausta Raamatusta, kenties ne tulisi etäännyttää kirjoittajasta esimerkiksi lainausmerkein. Ilman etäännyttämistä kirjoittajat ikään kuin allekirjoittavat Raamatun väitteet.

Esimerkissä 4 Raamattua referoidaan neutraalisti. Virke aloitetaan viittaamalla suoraan Raamatun sisältöön, jolloin väitemuotoinen päälause ei tarvitse selittelyä. Raamatun sisältöön uskomisen ei ole oppikirjan kannalta edes välttämätöntä. Ilmaisutapa on asiallinen, mutta sisältöä voi pitää arvottavana. Päteekö Jumalan palkitseminen myös nykypäivänä? On kuitenkin huomattava, että uskonnolliset opit on jouduttu muotoilemaan paradoksiksi uskonnollisissa teksteissä. Tällaiset paradoksit kuvastavat sitä, ettei minkään uskonnon ”teologiassa” voida koskaan päästä sellaiseen täydelliseen systeemiin, josta voitaisiin johtaa ja todistaa kaikki asianomaisen uskonnon kannalta todet lauseet ja jonka piirissä voitaisiin todistaa sen oma ristiriidattomuus. (Pyysiäinen 1997: 20.)

Luvussa 5 alaluvussa Kärsimyksen ongelma kerrotaan Runo- ja viisaukirjallisuuteen kuuluvasta Jobin kirjasta. Pääosin alaluku referoi tarinaa, mutta välissä annetaan vahvoja moraalisia ohjeita lukijalle ilman, että sisältö viittaa millään tavalla Raamattuun (5).

Lukijaa käsketään tottelemaan Jumalaa, jotta hänen elämänsä olisi miellyttävää. Tämä tapahtuu ehtolauseella, jossa ensin esitetään väite ja tämän jälkeen ehto, joka kuitenkin pohjautuu uskomukseen. Pää- ja adverbiaalilauseiden suhteella voidaan ilmaista opettamista. Esimerkki on kausaalinen virke, jälkimmäisen lauseen toteutuessa ensimmäinenkin toteutuu. (Shore 2012: 173, 176.) Tämä ilmaistaan konjunktioilla *kunhan*. Vaikka väitettä ei voida pitää tieteellisenä faktana, se esitetään sellaisena käyttämällä indikatiivia ilman ehdollistavia ilmauksia. Virke voisi kuulua myös esimerkiksi näin: ”Kristinuskossa ihmisen ajatellaan löytävän onnen ja menestyksen, kunhan hän noudattaa Jumalan käskyjä.”

Luvussa 16 Jokaisen oikeus lepoon käsitellään kymmenen käskyn kohtaa ”pyhitä lepopäivä”. Luku kuuluu oppikirjan Etiikka-osioon. Sapatista kertovassa alaluvussa lukijaa ohjataan uskonnon harjoittamisen piiriin vetoamalla pyhäpäivään (6).

6) Arjen kiireissä unohtuu helposti, mikä on elämässä tärkeintä. Kuusi päivää on tarkoitettu maallisille askareille, seitsemäs päivä henkisille ja hengellisille asioille. (s. 84)

Esimerkissä ilmaistaan indikatiivilla, että vapaapäivä on tarkoitettu henkisyydelle ja hengellisyydelle. Passiivin perfektillä tekijä etäännytetään pois lauseesta ja jätetään tuntemattomaksi. Ei käy ilmi, kuka on tarkoittanut vapaapäivän tiettyyn toimintaan. Epäselväksi jää myös, mikä on elämässä tärkeintä esimerkin mukaan. Koska seuraavaksi puhutaan henkisyydestä ja hengellisyydestä, lukijalle tulee mielikuva, että ne ovat tärkeimpiä asioita. Esimerkissä ikään kuin vihjataan, että hengellisyys on elämässä tärkeintä, mutta sitä ei sanota suoraan. Teksti ei anna vaihtoehtoja maailmankatsomuksen suhteen. Seitsemättä päivää ei voi *hyödyntää* henkisille ja hengellisille asioille, vaan se on yksinkertaisesti *tarkoitettu* niille. Toisaalta teksti ei kuitenkaan ota kantaa siihen, mihin uskontokuntaan lukija kuuluu tai ei kuulu tai mihin hän uskoo. Siitä huolimatta esimerkkiä voi pitää vahvasti uskonnon harjoittamiseen ohjaavana.

Luvun lopussa lepopäivän viettoon kannustetaan kertomalla työelämän haasteista ja luonnonvarojen kulutuksesta. Kappaleessa vedotaan ihmisen ahneuteen, sillä lepopäivän käyttämättömyyttä pidetään ahneuden merkinä (7).

7) Kolmas käsky asettaa ihmisen ahneudelle tiukan rajan. Siksi sillä on myös ekologinen merkitys: se suojelee luomakunnan tasapainoa ihmisen harjoittamalta riistokulutukselta muistuttamalla, että mitään luonnonvaroja – ihmisiä, eläimiä tai maata – ei saa ammentaa

tyhjiin. Kaikilla on oikeus levätä. Ihmisarvo ei ole markkina-arvo. Jokaisella on oikeus olla välillä kokonaan hyödytön ja tuottamaton. (s. 87)

Esimerkki ei sinänsä ota kantaa, tuleeko ihmisten noudattaa kolmatta käskyä ”pyhitä lepopäivä”. Kuitenkin kappaleessa kerrotaan oikeuksista ja ihmisarvoista faktana ottamatta huomioon sitä, ettei esimerkiksi työnteko ole kaikille epämieluisaa tai rankkaa. On huomattava, että pääosin kappale jättää uskonnollisen näkökulman sisällöstään pois. Epäsuorasti kolmannen käskyn noudattamiseen kuitenkin ohjataan työelämän ja luonnonsuojelun diskurssien kautta. Koska uskonnollinen diskurssi jää kappaleessa vähäiseksi, ei voida tietää kehottaako teksti lukijaa varsinaisesti noudattamaan kristinuskon oppeja vai lepäämään ja olemaan vastuullinen kuluttaja. Kummassakin tapauksessa moraaliset ohjeet tuodaan esiin väitelauseilla ja indikatiivilla. Itse uskonnollisuuteen esimerkissä viittaa sanavalinta *luomakunta*, mutten katso sillä tässä tapauksessa olevan minkäänlaista tunnustuksellista tavoitetta. Uskonnollisen sanaston käyttöä voidaan pitää luonnollisena uskonnon oppikirjassa.

Väitelauseiden runsas käyttö ilmentää kirjoittajan auktoriteettiasemaa. Kirjoittaja asettuu suhteeseen kirjoittamaansa tekstiin tekstilajin vaatimalla ja mahdollistamalla tavalla (Utriainen 1997: 104). Oppikirjan tekstilajissa kirjoittajan asema suhteessa lukijaan lienee korkeampi, koska tämä tarjoaa lukijalle tietoa. Muussa uskonnollisessa tekstissä tiedoksi voisi ajatella riittävän kirjoittajan oma vilpitön uskomus tekstinsä sisältöön, mutta oppikirja vaatii kuitenkin tieteelliseen faktaan nojautumista eikä se voi sisältää arvailua. Pohdinnan voi huomata olevan yleistä tieteellisissä teksteissä, mutta peruskoulun oppikirjat eivät vaikuta luottavan lukijan kykyyn jäsentää lukemaansa niin hyvin, että asioita voitaisiin jättää tämän omaksi pohdittavaksi. Siispä oppikirjat pyrkivät tarjoamaan valmiita vastauksia, jotka ovat linjassa tieteellisesti todistetun nykytiedon kanssa. Tällöin moraalinen värittyneisyys on ainakin jollain tavalla ristiriidassa oppikirjan funktioihin nähden.

4.3 Lukijan oletaminen kristityksi

Monet aineistoni lauseet eivät ota huomioon muita kuin evankelisluterilaisia lukijoita. Esimerkit olettavat, että lukija on uskovainen. Tämä ei ehkä ole järkevä lähtökohta oppimateriaalien laatimiselle, sillä nykyään evankelisluterilaisen uskonnon opetuksessa tulisi huomioida oppilaiden erilaiset uskonnolliset ja katsomukselliset taustat (POPS 2014: 406). Toisaalta oppikirjan noudattama opetussuunnitelma vuodelta 2004 (206–208) ei vielä korostanut oppilaiden omia, toisistaan poikkeavia näkemyksiä ja kokemuksia.

Luvussa Hyvän elämän eväät lukijan olettaminen kristityksi ilmenee puhumalla Jumalasta niin kuin tämä automaattisesti olisi olemassa (4–5, 8–9). Lukijan oletetaan myös uskovan kuolemanjälkeiseen elämään (4) ja kokevan, että uskonnolla on myönteisiä vaikutuksia elämässä (8). Esimerkit 4 ja 5 on esitelty aiemmin.

8) Runo- ja viisaukirjallisuudessa taas pohditaan Jumalan kanssa solmitun liiton myönteisiä vaikutuksia elämään. (s. 27)

9) Miksi Jumala sallii kärsimyksen? Tämä on Jobin kirjan ankara aihe. (s. 30)

Kaikissa esimerkeissä käytetään indikatiivia. Vaikka joissakin esimerkeissä viitataan Raamattuun eksplisiittisesti, mainintoja Jumalasta ei ehdollisteta. On kuitenkin pohdittava, voidaanko uskonnon oppikirjassa viitata Jumalaan ilman, että oletetaan Jumalan olevan olemassa. Pyysiäisen (1997: 22) mukaan pyhä teksti on hyväksytty lähtökohdaksi, jonka taakse ei päästä eikä haluta mennä. Hän perustelee teorian sillä, että totuuden voidaan ajatella olevan subjektiivinen kokemus, sillä perusteltaessa uskomusta voidaan joutua niin sanottuun perustelujen kehään. Tällöin on vain hyväksyttävä se, että tietyn asian totuus perustuu siihen uskumiseen. Samaa ajatusta on voitu hyödyntää oppikirjaa laatiessa, kun on tehty valinta siitä, kuinka Jumalasta puhutaan. Tällöin Jumalan olemassa olon epävarmuutta ei tarvitse erikseen tuoda esiin. Riittää, että lukijalla on asiasta oma käsitys ja hän tarkastelee tekstiä siitä näkökulmasta. Tekstit muodostavat kommunikatiivisia tiloja tai maailmoita, joiden kautta käsitteellistetään ja hahmotetaan omaa tai toisten olemassa oloa (Sjöblom 1997: 7).

Jumalan olemassa olon olettamista ei voida siis pitää tässä tapauksessa teologisesti tunnustuksellisena. Lukijaa ei varsinaisesti kehoiteta uskomaan Jumalaan, vaan tekstistä välittyy usko lukijalle päin. Tällainen Jumalaan viittaaminen ilmentää mielestäni uskontokuntasidonnaisuutta. Teologisen tunnustuksellisuuden näkökulmasta esimerkit eivät pyri vahvistamaan lukijan uskonnollista identiteettiä tai sitouttamaan lukijaa kristinuskoon. Ne vain olettavat, että lukija on kristitty ja jakaa tekstin välittämän maailmankuvan.

Aiemmin esitellyssä esimerkissä 3 viitataan jonkin olevan elämässä tärkeintä, mutta asiaa ei avata. Kuitenkin tekstissä ilmoitetaan, että raha, nautinto ja valta eivät ole tärkeitä asioita ja niiden haluja ei ymmärrä, mitä tulisi tavoitella. Koska esimerkin konteksti on Runo- ja viisaukirjallisuuden ihanteiden vastaisen ihmisen kuvaus, lauseen *mikä elämässä on tärkeintä* voi ajatella viittaavan uskoon. Lukijaa ei kuitenkaan aktiivisesti ohjata uskonnon harjoittamiseen. Edelleen lukijan kuitenkin oletetaan olevan samaa mieltä tekstin kanssa.

10) Paitsi lepopäivä, sapatti on myös pyhäpäivä. Sen ansiosta ihminen voi omistaa yhden päivän viikossa hiljentyemiselle, rukoukselle ja jumalanpalvelukselle. (s. 84)

Esimerkissä 10 lukijan oletetaan olevan kristitty, koska sapattia pidetään absoluuttisena mahdollisuutena harjoittaa uskontoa. Tunnustuksellisuus rakentuu yleistämällä sapatin vieton mahdollisuus kaikkiin käyttämällä ilmaisua *ihminen* sen sijaan, että puhuttaisiin vaikkapa kristitystä. Toki ilmausta pehmennetään apuverbillä *voida*, kun sapatin hyödyntäminen ilmoitetaan mahdollisuutena, ei pakkona. Kuitenkin oppikirjan katkelmassa heti perään lukeva aiemmin esitelty esimerkki 6 antaa ymmärtää, että kaikkien tulisi hyödyntää seitsemäs viikonpäivä hengellisyyteen. Moraalisen ohjeistuksen lisäksi katkelma olettaa lukijan kuuluvan ihmisiin, jotka ylipäätään keskittyvät elämässään hengellisyyteen. Asian oletetaan olevan myös lukijan elämässä tärkeintä. Nämä oletukset luodaan väitelauseilla ja ehdollistamisen puutteella. Kielen ideologinen toiminta voi olla myös vallankäytön väline (Heikkinen 1999: 95). Onkin pohdittava, ovatko lukijan kristityksi olettavat ilmaukset tietoinen kielellinen valinta. Luodaanko vahvaa, olettavaa uskonnollista diskurssia siksi, että lukijaa pyritään sitouttamaan uskuntoon?

4.4 Raamatunkertomusten ajallisen kontekstin ilmentäminen

Kolmanteen kategoriaan kuuluu virkkeitä, joissa Raamatunkertomuksia sijoitetaan ajalliseen kontekstiin (11–16). Ajallista kontekstia ilmentävät virkkeet ovat suhteellisen tunnustuksettomia teologisesta näkökulmasta. Ilmauksissa viitataan läpinäkyvästi lähtötekstiin, jolloin väitelauseet ovat vain neutraali kerronnan keino. Kun viitataan Raamattuun esimerkiksi ilmauksella, *kertomuksen kohokohta on, kun* (16) lukijalle tarjotaan suoraan mahdollisuus uskoa tai olla uskomatta tarinaan. Ei tarvitse pohtia oppikirjan totuudenmukaisuutta, sillä oppikirja referoi Raamattua, jonka paikkansa pitävyydestä voi taas keskustella erikseen.

11) Kymmenen käskyn antamisen jälkeen Raamatussa kuvataan israelilaisten saapumista Kanaaninmaahan ja elämää siellä. (s. 27)

12) Vastustaessaan epäjumalien palvelemista ja heikkojen sortamista profeetat varoittivat tulevasta tuhosta. (s. 28)

13) Ensin Assyrian kuninkaan Sargonin joukot murskasivat Israelin vuosina 722–721 eKr. (s. 28)

14) Vanhan testamentin profeetat olivat pikemminkin totuudenpuhujia kuin ennustajia. (s. 28)

15) Sapattina ei saanut kantaa taakkaa, kerätä polttopuita, sytyttää nuotiota eikä valmistaa ruokaa. (s. 85)

16) Kertomuksen kohokohta on, kun Jumalan hiljaisuus päättyy ja hän alkaa puhua: Jumala on suuri ja hänen tiensä ovat salatut. Ihminen ei aina ymmärrä niitä. (s. 30)

Ajallinen sijoittaminen tapahtuu esimerkeissä joko kerronnallisesti tai ajanmääreillä. Temporaalisia kerronnan keinoja ilmaista aikaa ovat tässä tapauksessa ilmaukset *kymmenen käskyn antamisen jälkeen, vastustaessaan, Vanhan testamentin profeetat, sapattina ei saanut kantaa ja kun Jumalan hiljaisuus päättyy*. Aikaa ilmaistaan kerronnallisesti sanavalinnoilla, esimerkiksi ajallisella ilmauksella *jälkeen* (11) ja *ensin* (13). E-infinitiivillä ilmaistaan aikaa *vastustaessaan* -kohdassa. Synonyyminen ilmaus tälle olisi ”kun he/profeetat vastustivat.” Kerronnallisesti ajallinen sijoittuminen tapahtuu myös käyttämällä lauseissa imperfektiä: referoidaan tarinaa, jossa on kronologinen järjestys ja asiat ovat jo tapahtuneet. Tarinasta nousee ylös kerronnan tasolle esimerkissä 16, kun preesensissä ilmaistaan, mikä on kerronnan kohokohta. Kertomuksen referointi preesensissä jatkuu, koska kerronta on ikään kuin pysäytetty tähän kohtaan tarinaa. Kohokohta pysyy samana, jolloin sitä ei ilmaista imperfektillä.

Ajanmääreellä kuvattu sijoittuminen tapahtuu käyttämällä ajanilmausta *eKr.* eli ennen Kristuksen syntymää, jota edeltää vuosimäärä. Esimerkistä 13 jää epäselväksi, lainataanko siinä suoraan Raamatua. Koko kappale tiivistää Raamatun tarinaa, mutta itse ajanmääreen käytön peruste jää epäselväksi. Mikäli esimerkki ei ole suoraa lainausta Raamatusta, valintaa voi pitää teologisesti tunnustuksellisena. Neutraali ilmaisu olisi *aaa.* eli ennen ajanlaskun alkua. On kuitenkin muistettava, että ilmaus *eKr.* on ollut vakiintuneena muihinkin kuin uskonnollisiin teksteihin pitkään. Siksi sen käyttö vaikuttaa uskonnon oppikirjassa luonnolliselta, kun tuodaan esiin uskonnon kulttuurista merkitystä. On myös täysin mahdollista, että itse alkuperäistekstissä on käytetty samaa ajanilmausta ja se on vain lainattu oppikirjaan. Tähän voi soveltaa samaa pohdintaa kuin esimerkissä 7, jossa puhuttiin *luomakunnasta*.

Kaikkia ilmauksia, jotka tuovat esiin Raamatun ajallista kontekstia, voi pitää tunnustuksellisina uskontokuntasidonnaisuudesta käsin. Kaikki viittaavat pelkkään kristinuskoon puhuessaan Raamatusta ja kristillisestä Jumalasta. Kerronnallisesti esimerkkejä voitaisiin pitää jopa tunnustuksettomina, sillä lähtötekstiin viittaaminen tehdään lukijalle näkyväksi.

5 TULOKSET JA YHTEENVETO

Olen tarkastellut tutkimuksessani tunnustuksellisuuden ilmenemistä peruskoulun evankelisluterilaisen uskonnon oppikirjassa *Eeden 9 Raamattu ja etiikka*. Menetelmiäni ovat olleet sisällönanalyysi ja diskurssianalyysi, joilla olen pyrkinyt saamaan vastauksia tutkimuskysymyksiini. Tavoitteeni on ollut selvittää, millaista tunnustuksellisuutta oppikirjasta löytyy ja kuinka paljon, kuinka tunnustuksellisuutta rakennetaan tai vältetään ja millaisissa aiheissa tunnustuksellisuus korostuu.

Analyysini pohjalta voidaan todeta, että *Eeden 9 Raamattu ja etiikka* –oppikirjan tarkastelemistani luvuista löytyy paljon uskontokuntasidonnaista tunnustuksellisuutta. Teologinen tunnustuksellisuus rakentuu teksteissä viittaamalla Raamatun sisältöön hyvänä asiana ja ohjaamalla kristinuskon ohjeiden noudattamiseen. Luvuissa ilmenee myös oletus siitä, että lukija on kristitty ja uskovainen. Moraalisia ohjeita jaetaan oppikirjassa yllättävän paljon joko suoraan tai epäsuorasti korostamalla jonkin asian hyveellisyyttä. Moraalisia ”totuuksia” lukijalle tarjotaan sellaisenaan väitelauseiden muodossa ja moraalista asennoitumista on havaittavissa sanatasolla, kun esimerkiksi Runo- ja viisauksikirjallisuuden ihanteiden vastaisesti toimivaa henkilöä nimitetään tyhmäksi. Vahvaa tunnustuksellisuutta vältetään referoimalla Raamattua läpinäkyvästi kertomalla esimerkiksi, mistä Raamatun kertomuksesta jokin väite on peräisin. Koska suurin osa analysoimistani virkkeistä ovat Raamatun referointia, teologista tunnustuksellisuutta ilmenee aineistossa varsin vähän.

Tulosteni mukaan teologinen tunnustuksellisuus korostuu eettisiä kysymyksiä käsittelevissä kohdissa. Se ilmenee väitelauseina ja ehdollistamisen puuttumisena. Myös arvottavat ilmaukset rakentavat tunnustuksellisuutta oppikirjassa. Toisaalta läpinäkyvä lähtötekstiin viittaaminen välttää tunnustuksellisuutta kohdissa, joissa referoidaan Raamattua. Suhteutettuna esimerkiksi Heikkisen (2014) tutkimustuloksiin islaminuskon oppikirjojen tunnustuksellisuudesta voidaan todeta, että tarkastelemani oppikirja ei ole yhtä vahvasti tunnustuksellinen, mutta tunnustuksellisuudella on yhteneväisyyksiä. Aineistossani ei yhdistetä kirjoittajaa ja lukijaa lainkaan käyttämällä me-pronominia kristityistä, toisin kuin islamin oppikirjoissa. Samankaltaisuutta oppikirjoissa ilmenee kuitenkin niin, että myös *Eeden 9* olettaa monissa kohdissa lukijan olevan kristitty. Myös väitelauseiden käyttö yhdistää tutkimaani oppikirjaa Heikkisen oppikirjoihin. Oppikirjoissa väitteet ilmenevät etenkin kohdissa, joissa puhutaan Jumalasta eikä oppikirjojen väitteitä tehdä ehdollisiksi. Myös islamin oppikirjat antavat paljon moraalisia ohjeita lukijalle. Jumalan olemuksen määrittelyä ei

kuitenkaan esiinny tarkastelemassani oppikirjassa, vaikka niin tehdään usein islaminuskonnon oppikirjoissa.

Uskonasioista puhuttaessa ei kuitenkaan välttämättä ole sopivaa tarjota totuuksia, kun tietoa ei voida tieteellisesti todistaa. Pyysiäisen (1997: 23) mukaan Raamatun auktoriteetti on Jumalan auktoriteetti. Tämä voinee selittää, miksi oppikirjassa ei pehmennetä ilmauksia ehdollisiksi. Sillä voidaan nähdä olevan valmis auktoriteetti, jota ei tarvitse perustella. Tämä pohjautuu siihen, että uskonnollisten tekstien nähdään ilmentävän jotakin, joka ei ole ihmisen tavoitettavissa, minkä vuoksi sille ei vaadita selityksiä. Pyhiin teksteihin vedotaan auktoriteetteina, koska niiden ajatellaan edustavan sitä, mikä on ollut jo ennen aikojen alkua. (Pyysiäinen 1997: 31, 34.) Pyysiäinen (1997: 33–35) kuitenkin huomauttaa, että Raamatun auktoriteetti pätee ainoastaan silloin, kun sitä sellaisena käytetään. Sen osat voivat myös olla keskenään eriarvoisia, sillä oleellisten asioiden poimimista ohjaavat lukijan ajattelu- ja elämäntapa. On siis mahdollista valikoida, mikä osa Raamatusta on lukijalle itselleen totta. Uskonnon oppikirjoja on voitu koostaa tämän ajatuksen varaan: oppilaalla tai lukijalla on vapaus valita, uskooko hän uskonnollisten tekstien sisältöön, joita oppikirjassa referoidaan. Uskonnollisten tekstien osalta tulkinta itsessään tekee vasta tekstistä merkityksellisen. Ei nimittäin ole olemassa tekstiä tulkitsevista ihmisistä riippumatonta tulkintaa.

Ideologiat ovat arvottavia sosiaalisen kognition ryhmiä ja tietyn ryhmän jäsenenä ihminen omaksuu todennäköisesti tietynlaiset ideologiat. Ihmisen perusarvioinnit jonkin hyvyydestä tai pahuudesta ovat riippuvaisia siitä, millaisten ryhmien jäsen hän on. Ideologiaan myös kuuluu kuuluvuuden käsite, jossa erottelee oman joukkonsa ja joukon ulkopuoliset henkilöt. Ylipäätyään vastakohtaisuus aktivoi tekstien tulkinnassa merkitysvastakohtia. (Heikkinen 1999: 96–97.) Ideologisia merkityksiä voidaan tuoda ilmi eri tavoilla, kuten arvottamalla, vihjaamalla tai epäselvillä ilmauksilla, jotka on osattava ikään kuin ”lukea rivien välistä”. On kuitenkin huomattava, että ilmausten ideologioiden selvyys riippuu vastaanottajasta. Täten ideologioiden ymmärrettävyys ei ole absoluuttisesti määriteltävissä, vaan jokaisella on asiasta oma käsitys. (Heikkinen 1999: 101.) Tästä syystä aineiston kategorisointi tunnustuksellisuuden asteisiin osoittautui haasteelliseksi, kun aineistoa täytyi tarkastella objektiivisesti erilaiset tulkinnat huomioon ottaen. Osa analysoimistani virkkeistä vaikuttivatkin rajatapauksilta, mutta teorioiden pohjalta päädyin jakamaan ne uskontokuntasidonnaisiin virkkeisiin.

Tekstilajin tunnistamisella on merkitystä sen sisällön ja kielen analysoinnissa. Kuitenkin se vaikuttaa myös tekstin tulkintaan, sillä eri oletettuihin tekstilajeihin kuuluvia tekstejä luetaan erilaisin odotuksin. (Heikkinen 1999: 58, 60). Oppikirjateksti ei itsekään ota kantaa siihen, pitääkö sen kertomat tarinat paikkaansa. Uskonnollisten tarinoiden esittäminen faktanomaisesti

on kenties ymmärrettävämpää, kun tekstilaji on oppikirjateksti. Kuitenkaan kirjoittajan tekemät kielelliset valinnat eivät ole yksisuuntaisia, vaan lukijalla on myös vaikutusta tekstin lopulliseen merkitykseen. Hän tekee tulkinnan omien valintojensa perusteella ja kirjoittajan valinnoista käsin. Sekä kirjoittajan ja lukijan valintoihin vaikuttaa yhteinen tekstilajitietoisuus. Yhteisössä on hiljaisesti tunnettua, millainen tietyn tekstilajin edustajan tulee olla. (Heikkinen 1999: 57.) Jos uskonnon oppikirjaa pidetään uskonnollisena tekstinä, voidaan pitää tekstilajin mukaisena toimintana olettaa lukija kristityksi. Kuitenkin teos on oppikirjakäytössä ja tällöin noudatettavat tekstilajikonventiot ovat varsin erilaiset ja oppikirjan tulisi nimenomaan ottaa huomioon kaikki mahdolliset lukijat.

Tutkimuksessani on noussut haasteelliseksi tunnustuksellisuuden määritelmä. Kähkösen teologinen tunnustuksellisuus voidaan nähdä perustuslain vastaisena kielellisenä toimintana, kun taas Pyysiäisen tunnustuksellisuus on täysin lainmukaista. Kähkösen teologinen tunnustuksellisuus voidaan nähdä ideologisenä toimintana, kun taas Pyysiäisen tunnustuksellisuus on ennemminkin käytännön opetus- ja informointitapa. Molemmista näkökulmista aineistoani voidaan pitää tunnustuksellisenä, mutta esiintymismäärät ja ilmenemismuodot vaihtelevat. Molemmat tunnustuksellisuuden määritelmät huomioon ottaen aineisto on kuitenkin rajattu hyvin, sillä olen voinut poimia oleellisia esimerkkejä, jotka edustavat kumpaakin eri määritelmää.

Tunnustuksellisuus onkin Suomessa vain vähän tutkittu aihe, josta tulisi saada lisää tietoa. Uuden opetussuunnitelman kannalta olisi relevanttia tutkia, miten tunnustuksellisuus näyttäytyy niissä evankelisluterilaisen uskonnon oppikirjoissa, joita tällä hetkellä ja tulevina vuosina käytetään. Tarkempaa tietoa tunnustuksellisuudesta voitaisiin saada myös ottamalla multimodaaliset piirteet mukaan tarkasteluun. Laajempi katsaus esimerkiksi Suomen yleisimmin käytettyihin uskonnon oppikirjoihin voisi tuoda opetuksen kannalta tärkeää tietoa, josta saataisiin kenties apua tulevien uskonnon oppikirjojen kehittämiseen. Tietoa voitaisiin soveltaa mahdollisesti myös uskonnonopetuksen tarkasteluun.

LÄHTEET

- Gee, James Paul 2005: *Discourse Analysis – theory and method*, 2 Park Square: Routledge.
- Heikkinen, Maria 2014: *Teologinen tunnustuksellisuus islamin uskonnon oppikirjoissa*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston kirjasto, Keskustakampuksen kirjasto, Teologia.
- Heikkinen, Vesa 1999: *Ideologinen merkitys – kriittisen tekstintutkimuksen teoriassa ja käytännössä*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Holm, Nils G. 2005: Kehityspyskologisia näkökulmia uskonnonopetukseen. – Arto Kallioniemi & Juha Luodeslampi (toim.), *Uskonnonopetus uudella vuosituhanella* s. 146–168. Helsinki: Kirjapaja Oy.
- Jokinen, Arja 1999: Vakuuttelevan ja suostuttelevan retoriikan analysoiminen. – Arja Jokinen & Kirsi Juhila & Eero Suoninen (toim.), *Diskurssianalyysi liikkeessä* s. 126–160. Tampere: Vastapaino.
- Kallioniemi, Arto 2005: Uskonnonopetus ja uskontokasvatus historiallis-yhteiskunnallisessa kontekstissään. – Arto Kallioniemi & Juha Luodeslampi (toim.), *Uskonnonopetus uudella vuosituhanella* s. 11–50. Helsinki: Kirjapaja Oy.
- Kallioniemi, Arto 2005: Kehittyvä uskonnon didaktiikan tutkimus ja sen haasteet. – Arto Kallioniemi & Juha Luodeslampi (toim.), *Uskonnonopetus uudella vuosituhanella* s. 50–75. Helsinki: Kirjapaja Oy.
- Kansalaisaloite.fi 2015: *Kaikille yhteinen katsomusaine peruskouluihin*. – <https://www.kansalaisaloite.fi/fi/aloite/1438>. 17.11.2016
- Krippendorff, Klaus (toim.) 2013: *Content Analysis – An Introduction to Its Methodology*. Los Angeles: SAGE Publications Inc.
- Kähkönen, Esko 1976: *Uskonnonopetuksen asema Suomen koulunuudistuksessa 1944–1970*. Suomalaisen Teologisen Kirjallisuusseuran julkaisuja 101. Helsinki: Suomalainen Teologinen Kirjallisuusseura.
- Laaksonen, E., Mikkilä, M. & Olkinuora, E. 1995: Opettajat, oppilaat ja oppimateriaali: oppikirjasidonnaisuudesta oppimateriaalin kriittiseksi käyttäjäksi. – Mirjamajja Mikkilä & Erkki Olkinuora (toim.), *Oppikirjat ja oppiminen*. s. 83–98. Oppimistutkimuksen julkaisuja 4. Turku: Turun yliopisto
- Mitchell, Gordon 2005: Historian haastamaa, kontekstin muovaamaa – Uskonnonopetus saksalaisissa kouluissa vuoden 1945 jälkeen. – Arto Kallioniemi & Juha Luodeslampi (toim.), *Uskonnonopetus uudella vuosituhanella* s. 88–98. Helsinki: Kirjapaja Oy.
- Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2004
- Perusopetuksen muiden uskontojen opetussuunnitelman perusteet 2006
- Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014
- Perusopetuslaki 454/2003
- Perusopetuslaki 628/1998
- Pesonen, Heikki 1997: Kieli ja sosiaalinen todellisuus – Diskurssianalyysin lähtökohtia. – Tom Sjöblom (toim.), *Tutkija, Tekstit ja Uskonto* s. 133–150. Helsinki: Helsingin Yliopisto, Uskontotieteen laitos.
- Pyysiäinen, Ilkka 1997: Pyhät tekstit auktoriteetteina. – Tom Sjöblom (toim.), *Tutkija, Tekstit ja Uskonto* s. 13–44. Helsinki: Helsingin Yliopisto, Uskontotieteen laitos.
- Pyysiäinen, Markku 1982: *Tunnustuksellinen, tunnustukseton ja objektiivinen uskonnonopetus*. Helsinki: Kirjapaja Oy.

Shore, Susanna 2012: *Systeemis-funktionaalinen teoria tekstien tutkimisessa*. – Vesa Heikkinen, Petri Lauerma, Mikko Lounela, Ulla Tiililä & Eero Voutilainen (toim.), *Genreanalyysi – tekstilajitutkimuksen käsikirja*. s. 158–186. Helsinki: Gaudeamus Oy.

Sjöblom, Tom 1997: *Tekstien maailmat – eli eräänlainen esipuhe*. – Tom Sjöblom (toim.), *Tutkija, Tekstit ja Uskonto* s. 7–13. Helsinki: Helsingin Yliopisto, Uskontotieteen laitos.

Suoninen, Eero 1999: *Näkökulma sosiaalisen todellisuuden rakentumiseen*. – Arja Jokinen & Kirsi Juhila & Eero Suoninen (toim.), *Diskurssianalyysi liikkeessä* s. 17–36. Tampere: Vastapaino.

Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli 2009: *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.

Täysistunto 2015: *Lakialoite laiksi lukiolain muuttamisesta*. – https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/PoytakirjaAsiakohhta/Documents/PTK_75+2015+16.pdf. 12.1.2017

Uskonnonvapauslaki 453/2003

Utriainen, Terhi 1997: *Tekstien risteykset, tekstien kerrokset – Intertekstuaalisuudesta ja uskonnontutkimuksesta*. – Tom Sjöblom (toim.), *Tutkija, Tekstit ja Uskonto* s. 102–120. Helsinki: Helsingin Yliopisto, Uskontotieteen laitos.

Aineistolähteet

Jolkkonen, Jari & Junnonen, Annikki & Jussila, Pia & Laturi, Katariina & Merenlahti, Petri 2012: *Eeden 9 Raamattu ja etiikka*. Helsinki: Edita Publishing Oy.